

ЛИМАН І.

ДВОРЯНСТВО КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В УМОВАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ

РЕЦ. НА КН.: КОЧЕРГІН І.О. СОЦІАЛЬНА ТРАНСФОРМАЦІЯ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОГО ДВОРЯНСТВА (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ СТ. - ПОЧАТОК ХХ СТ.): МОНОГРАФІЯ / І.О. КОЧЕРГІН. - ДНІПРОПЕТРОВСЬК: ГЕРДА, 2015. - 576 С.

При тому, що імперський період історії українських земель (Південної України, Придніпров'я тощо) у вітчизняній історіографії чавів незалежності і раніше оцінювався досить неоднозначно, події останніх двох років багато в чому ще більш радикалізували наукову спільноту, у тому числі - і в питанні оцінки нашого "імперського спадку". З одного боку, все голосніше звучать аргументи про колоніальний визиск, про негативні наслідки для України уніфікаційних та централізаторських дій офіційного Петербурга, про придушення імперією будь-яких прагнень українства до свободи. З іншого боку, продовжуємо чути про те, що в імперські часи населення цілих регіонів не самоідентифікувало себе як українців, натомість відчуваючи себе, скажімо, "новоросами". Щоправда, зі зрозумілих причин адепти такого підходу останнім часом безпосередньо в Україні поприлихали і висловлюються значно обережніше.

Розбіжності в оцінках "імперського спадку" вийшли далеко за межі суто наукових дискусій. Одним із проявів цього стала, скажімо, епопея з перейменуванням Кіровограда, коли основним каменем спотикання виступило питання про те, чи можна повернути місту імперську назву Єлизаветрад.

Попри таку радикалізацію (а, може, і завдяки їй) продовжують формуватись оцін-

ки "між двома полюсами". Але це зовсім не означає, що їхні автори обов'язково знаходяться саме "на екваторі", "посередині" і є "рівновіддаленими" від "полюсів".

Як одну зі спроб відповіді на питання про роль імперських інституцій та їх представників у розвитку українських земель можна розглядати і тільки-но опубліковану монографію дніпропетровського дослідника Ігоря Кочергіна "Соціальна трансформація катеринославського дворянства (друга половина ХІХ ст. - початок ХХ ст.)". Показово, що і сам автор, і, певною мірою, тематика його книги репрезентують місто, для якого проблема "імперського спадку" постала досить гостро не тільки в суто науковому плані. Адже варіант повернення Дніпропетровську найменування на честь російської імператриці також розглядався. Не кажучи вже про епопею з обговоренням варіантів перейменування топонімів міста (між іншим, наскільки відомо, сам автор відіграв у цьому процесі далеко не останню роль, входячи до складу відповідної комісії).

Актуальність заявленої в назві монографії тематики в контексті оцінки "імперського спадку" стає ще більш очевидною, якщо згадати, що до складу Катеринославської губернії досліджуваного періоду входила більша частина земель теперішнього Донбасу.

Формулюючи актуальність свого дослідження, Ігор Кочергін вже у першому абзаці роботи зазначив, що "генеза російської державності нерозривно пов'язана з дворянством", і "без розуміння характеру дій представників "вищої" верстви Російської імперії важко зрозуміти суспільні процеси, які зачіпали інші соціальні стани і групи та впливали на розвиток держави в цілому". Ясно, що після такого початку автору просто не можливо було не артикулювати свою оцінку характеру зв'язку дворян як "невід'ємної частини російського "вищого" стану" з українськими землями та їх інтересами. У формулюванні пана Кочергіна це питання звучить так: "Наскільки дворяни, які володіли маєтками на Півдні України, можуть вважатися частиною української еліти?" Тут же формулюється і відповідь, яка значною мірою виступає лейтмотивом всієї монографії. На думку автора, виховання, навчання і служба в державних структурах перетворили вихідців з козацької шляхти Гетьманщини і запорозької старшини (які склали "значну кількість" дворянства регіону) на вірних підданих імперії, але при цьому вони "відчували зв'язок з українською землею, тому певною мірою служили їй також". Розвиваючи думку про такий "дуалістичний патріотизм", пан Кочергін зазначає, що принаймні частина дворян Катеринославщини, хоча і не ставила політичних задач національного спрямування, але була особливо помітною в сферах розвитку освіти, вивчення історії та етнографії регіону. "Тривале проживання на теренах, які онтологічно належали до українського ментального простору, мінало їх ставлення до місцевої історії, етнографії та традиційного устрою населення". І далі: "Це не робило катеринославських дворян українськими патріотами, але й до колоніальної адміністрації їх теж не можна відносити однозначно".

Таке концептуальне бачення знаходить конкретизацію по всьому тексту монографії. Хоча, зрозуміло, це є лише одним аспектом авторської концепції, яка досить рельєфно виписана вже у першому розділі - "Методологічні, джерелознавчі та історіографічні

особливості вивчення історії катеринославського дворянства". Тут автор, зокрема, визначається з ключовими для його дослідження поняттями "мікроісторія", "регіональна історія / локальна історія / краєзнавство", "соціальна історія" та "модернізація". Як засвідчує цей розділ, Ігор Кочергін доволі глибоко опрацював історіографію та джерела із заявленої проблематики, що, як і сама структура розділу та монографії в цілому, а також її обсяг досить прозоро маркує "націлення" автора на захист докторської дисертації.

Другий розділ монографії багатоаспектно висвітлює питання історії Катеринославського дворянського губернського зібрання, хоча і не весь наведений у них фактаж безпосередньо відносяться до заявленої проблеми. Тут, зокрема, знайшлося місце для опису дворянства Катеринославщини "напередодні реформ" Олександра ІІ, і при цьому автор, виходячи за межі заявленої хронології, звертається і до подій, які мали місце в 1830-х - 1840-х рр. Окремі підрозділи присвячені аналізу складу, повноважень, порядку та особливостей роботи Катеринославського "благородного" зібрання; характеристики соціального статусу губернських і повітових маршалків (саме використання цього терміну, не притаманного законодавству та практиці регіону досліджуваного періоду, засвідчує прагнення автора зв'язати "традиції" Південної України з тими, що діяли свого часу на Правобережжі України; втім, ймовірно, у даному випадку є більш доречним казати саме про "предводителів" дворянства - цей суфікс цілком відбиває російську ж привнесеність відповідної інституції на українські терени); тенденціям у взаємовідносинах між дворянами Катеринославщини; головним напрямкам діяльності Катеринославського дворянського губернського зібрання у 1860-1890-х рр. (заявлена хронологія чомусь упустила початок ХХ ст.).

При цьому ролі дворянства у реформах Олександра ІІ присвячений третій розділ книги. Тут автор зосереджується на сприйнятті дворянством селянської та судової ре-

форм, на інститутах мирових посередників і земських начальників, а також на інноваціях дворянства у галузі сільського господарства. Досить показовою (причому у багатьох планах) є авторська трактовка сприйняття дворянством фактично "спущених зверху" змін, яких їхній традиційний устрій зазнав у наслідок емансипації селянства: "Переважає більшість дворян Катеринославської губернії, хто щиро, а хто, через обов'язок, позитивно поставився до намірів самодержавної влади змінити систему соціальних відносин. Лише незначна кількість поміщиків не погодилась з положеннями реформи, запропонованої імперським урядом. Втім і вони не заперечували необхідності змін, просто, на їх переконання, характер змін мав бути не настільки радикальним".

Переважно все той же період "великих реформ" розглядається і в розділі "Дворянство в нових умовах соціальної взаємодії", але тут пан Кочергін концентрується саме на комунікації дворян Катеринославщини з іншими соціальними групами ("класами") та двома етнічними групами. Тож спочатку автор аналізує роль дворян у системі установ земського самоврядування, а потім у підрозділі "Дворяни в системі соціально-етнічних координат" відводить окремі структурні складові взаємин дворянства із: а) селянством; б) органами міського самоврядування; в) євреями; г) німецькими колоністами. Вочевидь, впадають в очі прогалини такої структури, з якої випущений, скажімо, спеціальний аналіз змінених реалій взаємин дворян як із духовенством, купецтвом та буржуазією, так і з іншими, окрім євреїв та "німців", етнічними групами регіону. Звичайно, мається на увазі перш за все взаємодія поза рамками органів земського та міського самоврядування. Частково ця прогалина компенсується у наступному структурному підрозділі роботи.

Окремий, хоча й найлаконічніший, розділ монографії відведений аналізу ролі дворянства Катеринославщини в соціокультурній практиці пореформеного періоду. При тому, що в історіографії існують різні підходи до

змісту понять "соціокультурні процеси", "соціокультурна практика", Ігор Кочергін зосереджується лише на двох ключових аспектах: благодійності та освіти. Поміж іншого, автор приходиться до висновку, що добродійна та просвітницька діяльність дворянства набули певної актуалізації на тлі його негласного суперництва саме з купецтвом та "підприємницьким класом".

Серед загальних висновків про монографію в контексті все тих же питань про "імперський спадок" і про оцінку зв'язку дворянства Півдня із українською традицією на особливу увагу заслуговують тези автора про те, що в регіоні "не існувало усталених традицій місцевого шляхетства, генеза якого була штучно перервана наприкінці XVIII ст.", і дворянство Катеринославщини "формувався на базі поліетнічного прийшлого елемента на рубежі XVIII-XIX ст., який не мав стійкого зв'язку з регіональною (національною) традицією", що не могло не накласти відбиток на еволюцію верстви у пореформений період.

Важливим доповненням основної частини монографії стали подані у додатках біографії восьми предводителів дворянства Катеринославської губернії (при цьому в одних випадках вміщений авторський текст, а в інших опубліковані формулярні списки про службу відповідних дворян). До додатків увійшли і таблиці зі списками кандидатів на посаду предводителів дворянства Катеринославської губернії і самих губернських предводителів, а також списки повітових предводителів дворянства за 1861-1917 рр., дворян-землевласників Катеринославщини 1860-1861 рр., мирових посередників губернії 1861-1870 рр., земських начальників губернії станом на 1890 р., списки попечителів навчальних закладів Катеринославщини.

Знаково, що багата на фактографічний матеріал монографія Ігоря Кочергіна випущена у серії "DNIPROVIANA" в рамках видавничого проекту "Пам'ять міста", причому, як можна зрозуміти зі "Вступу", її фінансування взяло на себе саме дніпропетровське видавництво "Герда".

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

АРХІРЕЙСЬКИЙ Д. В. - д. і. н., доцент, професор кафедри східноєвропейської історії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

ВАСИЛЕНКО В. О. - д. і. н., професор кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ "Національний гірничий університет"

ГРАБОВСЬКА І. М. - к. філософ. н., старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка

КОВАЛЕНКО О. С. - студент-магістр історичного факультету Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

КОВАЛЬОВ Д. В. - аспірант кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ "Національний гірничий університет"

КРАВЧЕНКО Є. О. - студент-магістр історичного факультету Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

ЛЕСИК Л. В. - магістр історії, вчитель історії та правознавства Ніжинської загальноосвітньої школи №12

ЛИМАН І. - д. і. н., професор, завідувач кафедри історії України Бердянського державного педагогічного університету

МАЗУРЕНКО І. В. - старший науковий співробітник музею "Літературне Придніпров'я"

МАРГУЛОВ А. Х. - д. і. н., доцент, професор кафедри української філології і культури Донецького національного університету (м. Вінниця)

НІКІЛЄВ О. Ф. - д. і. н., професор кафедри історії України Дніпропетровського на-

ціонального університету ім. Олеся Гончара

ПРОКОПОВ В. Ю. - аспірант кафедри історії України Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

СЛОБОДЯНЮК М. А. - к. і. н., доцент кафедри українознавства Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту ім. академіка В. Лазаряна

ТЕСЛЕНКО О. І. - аспірантка кафедри всевітньої історії Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

ТИМКІВС А. А. - аспірант кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка

ЧЕНЦОВА Н. В. - к. і. н., професор кафедри історії та політичної теорії ДВНЗ "Національний гірничий університет"

ШАХРАЙЧУК І. А. - к. і. н., доцент кафедри історії України Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара

